

13. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. — Ф. 2201. — Оп. 1. — Спр. 101.
14. ДАХО. — Ф. Р-104. — Оп.1. — Спр. 32.
15. Там само. — Ф. Р-820. — Оп. 1. — Спр. 15.
16. Там само. — Спр. 14.
17. Там само. — Спр. 13
18. Там само. — Спр. 12.
19. Там само. — Ф. Р-1635. — Оп. 1. — Спр. 13.

Анотації

Маньківская Т. А. Условия труда и социальная защита учителя на Слобожанщине в период национально-освободительных соревнований 1917–1921 гг.

В статье исследуются условия труда учителей и их социальное обеспечение на территории Слобожанщины в 1917–1921 гг.

Mankivska T. Conditions for work and social maintenance of teachers in Slobozhanshchyna during the period of national liberation movement in 1917–1921.

Conditions for teacher's work and their social maintenance are investigated in the article.

О. Б. Потіха

РОЛЬ УНДО В ДІЯЛЬНОСТІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІЧНИХ ТОВАРИСТВ (1930–1935)

Ключові слова: педагогічні товариства, культурно-освітня діяльність, національне визволення.

Ключевые слова: педагогические общества, культурно-образовательная деятельность, национальное освобождение.

Key words: pedagogical societies, cultural and educational activities, national liberation.

Громадська діяльність однієї з найвпливовіших політичних організацій Західної України — Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) — впливала з ідеологічно-організаційних засад партії, спрямовувалась на захист і розвиток національної освіти, культури, виховання національно свідомих членів суспільства. Така діяльність була необхідною і розцінювалася не лише як засіб піднесення культурно-

освітнього рівня українського населення, але як доконечна умова його політичного визволення.

Серед наукових публікацій, присвячених діяльності УНДО, на особливу увагу заслуговують праці М. Швагуляка [1, 2], М. Кугутяка [3–5], І. Скочиляса [6], І. Соляра [7, 8], О. Зайцева [9, 10], Б. Хрулова [11], Р. Томчика [12]. Вони характеризують основні напрями політичної діяльності партії, у меншій мірі розкривають питання культурно-освітньої та економічної роботи.

Метою даної статті є аналіз впливу УНДО в середовищі педагогічних товариств Західної України — «Рідна школа», «Взаїмна поміч українського вчителства», «Учительська громада», — дослідження основних форм та методів діяльності партії на місцях з метою піднесення освітнього рівня українського населення та захисту його інтересів перед асиміляційними заходами польського уряду.

Вивчення програмних документів націонал-демократів дозволяє стверджувати, що партія вважала за необхідне підтримувати розвиток українських культурно-освітніх організацій Західної України та їх використання як однієї з форм боротьби за усамостійнення і незалежнення українського громадянства від натиску польських властей. Політична декларація партії в культурно-освітній сфері знайшла своє реальне втілення у практичній діяльності центральних і місцевих партійних осередків, їхніх лідерів та рядових членів.

У першій половині 1930-х рр. УНДО прагнуло зберегти домінуючі позиції в товаристві «Рідна школа», заснованому у 1881 р. як «Руське товариство педагогічне», яке в 1926 р. було перейменоване на Українське педагогічне товариство (УПТ) «Рідна школа».

На 1935 р. товариство нараховувало 37 філій, 1936 гуртків та більше 80 тис. членів [13, с. XLVIII], а матеріали «Журналів обліку українських товариств» засвідчують, що члени або прихильники УНДО становили більшість у керівному складі повітових союзів та гуртків «Рідної школи». Так, у с. Ридодуби Чортківського повіту прихильниками УНДО були члени та керівний склад місцевого гуртка (1934 р. — 52 члени, 1935 р. — 67) [14, арк. 51, 53]. Члени ЦК УНДО — С. Баран на Тернопільщині, М. Галущинський на Львівщині, О. Кисі-

левська у Коломиї — відіграли активну роль в організації та розвитку товариства. Належали до УНДО або виступали його симпатиками голови товариства: І. Кокорудз (1927–1933 рр.), І. Галущинський (1933–1935, 1938–1939 рр.), М. Заячківський (1935–1936 рр.), Д. Коренець (1936–1938 рр.).

У відповідь на асиміляційний наступ властей УНДО мобілізувало «Рідну школу» на розгортання широкомасштабної антиполонізаційної акції. У грудні 1932 р. за ініціативою Головної управи «Рідної школи» за сприяння повітових комітетів УНДО було проведено низку зібрань на території Східної Галичини. Вони мали на меті допомогти українському громадянству «...краще пізнати завдання «Рідної школи», її діяльність та умови праці». Результатом нарад було ухвалення постанов, які можна звести до таких головних положень: відкриття нових гуртків «Рідної школи», проведення шкільного плебісциту в місцевостях, де не було українських державних шкіл; перевірка можливостей відкриття приватних шкіл (переважно в містах) та підготовка до заснування дитячих садків у селах; заснування при гуртках «Рідної школи» дитячих бібліотек; організація масових пожертв для потреб товариства [15, арк. 43, 49].

Фактичний стан, який посідала українська мова на Західній Україні, свідчив про дискримінаційне щодо неї ставлення з боку польських властей, котрі прагнули якнайшвидше ополячити українське населення, в першу чергу, шляхом полонізації українських навчальних закладів усіх типів. Щоби надати видимой законності акціям польської влади в освітній сфері, у 1932 р. на основі декрету президента уряд провів новий шкільний плебісцит. Проте і на цей раз шкільна й загальна адміністрація не зупинилася перед різноманітними засобами, щоби його результати не вийшли на користь українського населення в Галичині. Полонізація здійснювалася шляхом простого переведення українських шкіл на польську мову викладання або через запровадження утравкізації. Хоч у 1932 р. батьки 400 тис. українських дітей зібрали 300 тис. декларацій (в три рази більше, ніж у 1925 р.) з вимогою навчання рідної мови їхніх дітей у школах, але, незважаючи на це, ще близько 500 українських шкіл були перетворені на польські або утравкістичні. У результаті майже на 20 % відбулося погіршення стану українського шкільництва [16, арк. 90; 17, 1932, s. 659].

Провід націонал-демократів звернувся до українського населення з проханням масово виступити на захист української школи. За цих умов партійці УНДО разом з представниками освітніх установ випрацювали програму дій, яка реалізовувалась на території краю і передбачала організацію протестаційних народних віч та зборів проти полонізації українських шкіл, залучення батьків до шкільних плебісцитів, виступи у польських законодавчих органах.

Про необхідність проведення шкільного плебісциту на Західній Україні свідчили такі факти. У Городенківському повіті на Станіславівщині, який майже повністю складався з українського населення, на 1932 р. було 56 шкіл, з яких 13 — українських, 34 — утраквістичних і 9 — польських [18, 1933, 15 січня]. Тому місцеве населення під керівництвом УНДО та товариства «Рідна школа» підтримало проведення акції шкільного плебісциту за українську мову навчання в польських та утраквістичних школах.

Найбільше утисків з боку польської шкільної адміністрації та учителів зазнавали українські діти на Волині, Поліссі, Холмщині та Підляшші. Хоч вплив партії на північно-західних українських землях був дещо слабшим, але шкільний плебісцит, хоч і з деяким запізненням, проводився і там. Для його організації і проведення повітові народні комітети УНДО разом з місцевими гуртками «Рідної школи» створювали повітові плебісцитові комітети. Їх метою було до 31 січня 1933 р. зібрати матеріали з усіх громад повіту про результати проведеного плебісциту: підрахувати загальну кількість внесених декларацій; з'ясувати, в яких громадах і з яких причин не проводився плебісцит, та повідомити про перешкоди на шляху його здійснення [19, арк. 539; 20, 1932, 12 листопада].

Справа зловживань польської влади під час проведення шкільного плебісциту неодноразово піднімалася ундовськими депутатами у польському парламенті. Отримуючи численні скарги на місцеву владу та органи поліції, українські послы і сенатори подавали інтерпеляції до уряду, в яких наводили конкретні факти фальшування шкільних декларацій, а відтак — і результатів плебісциту, дорікали урядові за його бездіяльність і наполягали, щоби влада припинила зловживання під час організації та проведення плебісцитової акції [19, арк. 408]. Од-

нак інтерпеляції та внески Українського клубу залишилися поза увагою урядових чинників, діяльність яких була спрямована не на полегшення, а на утруднення і без того важких умов життя західноукраїнського населення.

Важливою подією в житті української національної школи стало скликання у Львові 2–3 листопада 1935 р. Першого Українського педагогічного конгресу, підготовча робота якого тривала ще з лютого 1931 р. [21, с. II]. Організатором Конгресу стало товариство «Рідна школа», а метою його проведення, за словами голови товариства І. Галущинського, — намічення основних напрямів національного виховання української молоді [21, с. XXV]. Члени ЦК УНДО В. Кузьмович та Є. Храпливий виступали на Конгресі з доповідями про українську шкільну політику та потребу розбудови хліборобського шкільництва [21, с. 188, 144]. Прийняті резолюції підтвердили необхідність національного виховання як життєвоважливого чинника для розвитку нації. Метою національного виховання української молоді Конгрес визначив підготовку до здійснення найвищого ідеалу нації, до активної творчої участі у розбудові рідної духовної і матеріальної культури [21, с. 225].

Перший Український педагогічний конгрес засвідчив незнищеність українського національного духу, прагнення нації формувати засади української національної школи, заклав основи національного виховання підростаючого покоління.

Важливу роль у становленні системи національного шкільництва та захисту прав педагогів відіграли українські учительські організації краю «Взаємна поміч українських вчителів» та «Учительська громада», які тісно співпрацювали з «Рідною школою», «Просвітою» та Українською парламентською репрезентацією, підтримували політику націонал-демократів та при їх допомозі ставали на захист фахових інтересів педагогів.

Товариство «Взаємна поміч українських вчителів» (ВПУВ) розпочало свою роботу у 1905 р. Його члени найбільше гуртувалися в лавах УНДО, зовсім мало — в УСРП та УСДП [22, с. 72]. Однією з найважливіших сфер діяльності товариства була матеріальна допомога українським педагогам. При ньому діяв так званий «допомоговий фонд» для того, щоби надати вчителям кредити, безвідсоткові позики, матеріальні виплати на випадок нещастя.

Звіти про діяльність товариства містять чимало статистичних даних про діяльність його окружних відділів і дозволяють стверджувати, що робота в цьому напрямку була результативною, оскільки ВПУВ вдалося створити 65 структурних підрозділів. Найчисленніші з них діяли в Тернополі, Яворові, Коломиї, Жидачеві, Дрогобичі, Снятині. При місцевих осередках товариства діяли підручні каси, секції правового захисту педагогів, аматорські, туристичні, етнографічні гуртки та бібліотеки. У 1930–1932 рр. товариство нараховувало більше 3 тисяч членів. Серед них були і лідери УНДО — І. Ліщинський — найвидатніший член першої повоєнної дирекції, М. Галуцинський, Д. Великанович, А. Зелений та інші [22, с. 184, 186].

У 1930 р. ВПУВ святкувала 25-річчя свого існування та організаційної праці. 7 липня 1930 р. відбулося Краєве ювілейне свято у Львові, на якому поряд з представниками національно-культурних товариств були присутні голова УПР Д. Левицький, Д. Паліїв, В. Целевич, Д. Великанович, який входив до президії Ювілейної академії, голова НО українців міста Львова, пізніше член ЦК УНДО — А. Березовський [22, с. 289, 298]. На адресу товариства були направлені слова вдячності від проводу націонал-демократів за «непосильний труд» у боротьбі за відродження нації та заклики до боротьби за «свій стан та свої обов'язки для добра свого народу» [22, с. 302].

Українські педагоги середніх і вищих навчальних закладів Галичини з 1908 р. працювали в товаристві «Учительська громада», яке до 1939 р. мало близько 490 членів та 12 філій у Бережанах, Перемишлі, Станиславові, Рогатині, Яворові, Львові та інших містах. З 1930 р. товариство очолював В. Радзикович. Активні діячі «Учительської громади» — Р. Ілевич, Р. Цегельський, К. Кисілевський, І. Рибчин, І. Сітницький, І. Мандюк, М. Паньчук, Г. Павлюх, М. Мельник, С. Левицький та інші належали до УНДО або були його симпатиками. Провідники УНДО, послы і сенатори, брали активну участь у роботі товариства: сенатор М. Черкавський — директор учительської семінарії на Волині, послы: М. Струтинський — професор гімназії в Станиславові, В. Зубрицький — професор гімназії в Перемишлі, М. Рудницька — професор учительської семінарії, С. Хруцький — колишній професор гімназії у Варшаві та інші [23, с. 112].

У 1930-х рр. «Учительська громада» спрямовувала свою діяльність на оборону офіційної назви «український», на боротьбу проти утравізації гімназій, проти шкільних польських підручників. Учительське товариство створило допомогіві фонди: «лихоліття» (допомога родинам тих, що не повернулися з війни, безробітним, вдовам і сиротам учителів), посмертний, «власної хати», «будови вакаційних (від слова «вакації» — канікули) осель», відпочинкових будинків для учителів та фахові секції для складання програм навчання з української мови, історії, географії і національного виховання [23, с. 43].

Ундовські послы, використовуючи трибуну варшавського сейму і сенату, неодноразово виступали на захист українського шкільництва й учительства перед урядовими чинниками. Зокрема, у 1930 р. 60 вчителів-українців з Львівської кураторії, з 20–30-річним стажем, незважаючи на їх важке моральне і матеріальне становище, були переселені за сотні кілометрів від родинних місць — на західні польські землі [24, 1931, січень]. Багато українських учителів були звільнені з посад польськими інспекторами та позбавлені законних прав.

В грудні 1930 р. з цього приводу ундовські послы подали інтерпеляцію до Ради Міністрів Польщі. У відповідь голова Ради Міністрів В. Славек повідомив, що усунення українських учителів від виконання службових обов'язків та переселення їх на західні землі Польщі пов'язане з тим, що «вони не дбали про належний напрям і виховуючий вплив школи, переносили на її терен невластиві методи політичної агітації, а діяльність окремих з них мала виразний антидержавний характер» [19, арк. 337; 25, 1931, 4 березня]. Таким чином, виховання і навчання українських дітей здійснювали здебільшого польські учительські кадри під контролем служб державної безпеки. Для вчителів української національності доступ до роботи у державних школах був обмежений з політичних мотивів. Підтримуючи діяльність учительських товариств, УНДО виступало оборонцем українського вчительства та шкільництва перед лицем владних чинників, боролось проти національного гніту та асиміляції підростаючого покоління українських громадян.

У стінах польського парламенту націонал-демократи приділяли велику увагу питанням захисту українського шкільництва, були авторами десятків законопроектів, внесень та інтер-

пеляцій. На засіданнях сейму та сеймових комісій впродовж шести років ундовські політики виступали за відкриття закритих під час пацифікації Дрогобицької, Рогатинської та Тернопільської гімназій [26, 1931, 16 січня]. М. Рудницька, Д. Великанович, С. Баран та інші депутати, називаючи закриття гімназій «частиною пацифікаційної концепції уряду», неодноразово доводили, якої моральної шкоди було завдано українській молоді, учительському складу та українському громадянству вцілому через закриття навчальних закладів. Проте, на жаль, польська влада так і не проявила доброї волі, не зробила жодного зустрічного кроку у справі відновлення несправедливо закритих українських гімназій. Більше того, міністр віросповідань Польщі з цього приводу заявив: «Або бажаєте спокійної культурної праці в межах польської держави, або хочете борби, а тоді я прирікаю вам, що буду протидіяти плеканню в молоді елементу борби з народом і польською державою всіми середниками, які право дає мені до руки» [19, арк. 338].

У 1931 р. під час обговорення законопроєкту «Про шкільний устрій» УПР подала низку поправок: при укладенні програм для шкіл пропонувалось враховувати потреби вивчення історії і географії національних меншин; до складання навчальних програм залучати наукові установи цих меншин (для українців — Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові); утворювати ліцеї з українською і білоруською мовами викладання [27, 1931, с. 447–448]. Однак цей законопроєкт був прийнятий без урахування пропозицій українського парламентського клубу.

Націонал-демократи виступали поборниками ідеї відкриття українського університету у Львові. Виступаючи в польському сеймі в січні 1934 р., Д. Великанович наголосив, що український університет мав діяти вже десяток років, проте, із сумом ствердив, що обіцянка польського уряду залишилася лише на папері [28, арк. 258]. Більше того, «у зародку було придушено» відкриття приватного українського університету у Львові та закрито 8 кафедр з українською мовою викладання у Львівському університеті, що діяли ще за австрійських часів. Таким чином, 20 % населення Польщі, в першу чергу українців, були позбавлені власної вищої школи і права навчатися на рідній мові. Відновлення українських гімназій, наповнення підруч-

ників матеріалом з української історії, географії, викладання в школах українською мовою, питання про зловживання влади під час проведення шкільного плебісциту, ідея відкриття українського університету у Львові та інші клопотання були на порядку денному ундовських парламентаріїв у сфері захисту освітніх прав українців.

Отже, Українське національно-демократичне об'єднання, підтримуючи діяльність західноукраїнських педагогічних товариств, виступало оборонцем українського шкільництва перед лицем владних чинників, боролось проти національного гніту та асиміляції підростаючого покоління українських громадян. Водночас партія намагалася використати ці організації як трибуну у боротьбі за народні маси, як допоміжний засіб для досягнення політичного визволення краю.

Джерела та література

1. Швагуляк М. М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблеми політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939 рр.) / М. М. Швагуляк // Сучасність. — 1994. — № 2. — С. 62–72.
2. Швагуляк М. М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. / М. М. Швагуляк // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка. — Т. ССХХІІ. Праці історико-філософської секції. — Львів, 1991. — С. 111–145.
3. Кугутяк М. В. Історія української націонал-демократії (1918–1929) / М. В. Кугутяк. — К.; Івано-Франківськ: Плай, 2002. — Т. 1. — 536 с.
4. Кугутяк М. В. Українське національно-демократичне об'єднання: активізація діяльності, посилення громадсько-політичних впливів (1928–1930 рр.) / М. В. Кугутяк // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. — Івано-Франківськ, 1999. — № 3. — С. 24–34.
5. Кугутяк М. В. Українське національно-демократичне об'єднання: активізація діяльності, посилення громадсько-політичних впливів (1928–1930 рр.) / М. В. Кугутяк // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. — Івано-Франківськ, 2000. — № 4. — С. 90–96.
6. Скочиляс І. Я. Повітовий комітет УНДО у суспільно-політичному житті Борщівщини середини 20-х — кінця 30-х рр. ХХ ст. / Ігор Скочиляс. — Львів, 1995. — 56 с.
7. Соляр І. Я. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928) / І. Я. Соляр. — Львів, 1995. — 70 с.

8. Соляр І. Я. УНДО і Польща в 1928–1930 рр.: пошук шляхів порозуміння / І. Я. Соляр // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць. Випуск 17. — Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2008. — С. 177–185.
9. Зайцев О. Ю. Парламентська діяльність політичних партій Західної України (1922–1939): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: Спец. 07.00.02 «Історія України» / О. Ю. Зайцев. — Львів, 1994. — 22 с.
10. Зайцев О. Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.) / О. Ю. Зайцев // Український історичний журнал. — 1993. — № 1. — С. 72–85.
11. Хруслов Б. Г. Політична діяльність Українського національно-демократичного об'єднання (1925–1939 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: Спец. 07.00.01 «Історія України» / Б. Г. Хруслов. — Чернівці, 2000. — 20 с.
12. Tomczyk R. Ukraińskie zjednoczenie narodowo-demokratyczne (1925–1939) / Ryszard Tomczyk. — Szczecin, 2006. — 336 s.
13. Атлас України й сумежних країв / [під. заг. ред. В. Кубійовича]. — Львів: Український видавничий інститут, 1937. — 66 карт, XLVIII с.
14. Державний архів Тернопільської області (ДАТО). — Ф.231. — Оп. 3. — Спр. 282. — 59 арк.
15. ДАТО. — Ф.231. — Оп. 1. — Спр.1964. — Т. 7. — 92 арк.
16. Державний архів Львівської області (ДАЛО). — Ф. 121. — Оп. 2. — Спр. 837. — 156 арк.
17. Sprawy Narodowościowe. — 1932.
18. Діло. — 1933.
19. Національна бібліотека у Варшаві (НБВ). — Мікрофільм 86475. — 1447 арк.
20. Земля Волинська. — 1932.
21. Перший Український педагогічний конгрес. — [2-ге видання, доповнене]. — Львів: Сполом, 2005. — 245 с.
22. Товариство «Взаїмна поміч українського вчителства» (1905–1930). — Львів, 1932. — 339 с.
23. Двадцятьп'ятьліття товариства «Учительська громада». Ювілейний науковий збірник. — Львів, 1935. — 264 с.
24. Учительське слово. — 1931.
25. Діло. — 1931.
26. Wiek Nowy. — 1931.
27. Sprawy Narodowościowe. — 1931.
28. НБВ. — Мф. 85778. — 1748 арк.

Анотації

Потиха О. Б. Роль УНДО в деятельности западноукраинских педагогических обществ (1930–1935).

В статье проанализированы особенности взаимоотношений УНДО с педагогическими обществами Западной Украины в 1930–1935 гг., прослежены основные формы и методы практической деятельности партии, направленной на подъем культурно-образовательного уровня населения и его национальное освобождение.

Potikha O. B. The role of UNDO in Western pedagogical societies activity (1930–1935).

The paper analyzes the features of relationship between UNDO and pedagogical societies of Western Ukraine in 1930–1935. There is traced the basic forms and methods of the party practice aimed at raising of cultural and educational level of population and its national liberation.

О. П. Шипотілова

ДІЯЛЬНІСТЬ РУХУ НА МИКОЛАЇВЩИНІ В ПРОЦЕСІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ В ПАРТІЮ (ЛЮТИЙ–ГРУДЕНЬ 1992 Р.)

Ключові слова: Народний Рух України, Миколаївська крайова організація НРУ, рухівці, IV Всеукраїнський з'їзд, збори.

Ключевые слова: Народный Рух Украины, Николаевская крайовая организация НРУ, руховцы, IV Всеукраинский съезд, собрание.

Key words: Narodny Rukh of Ukraine, Mykolaiivsky regional organization of the NRU, rukhists, IV All-Ukrainian Congress, the meeting.

Бурхливі зміни у суспільстві періоду перебудови сприяли розпаду Радянського Союзу, а також спровокували появу політичних партій, які стали ланкою зв'язку громадян із владою, дали можливість широким верствам населення впливати на політику в державі. У цей час в Україні з'явилась сила, здатна переконати і повести суспільство до своєї державності — це був Народний Рух України.

Наукові дослідження рухівської проблематики спираються на праці О. В. Гараня [1], В. Г. Ковтуна [2], Г. І. Гончарука [3], а проблемі політичної палітри Миколаївської області присвяче-